

**O‘SMIRLAR O‘RTASIDA SUITSIDNI OLDINI OLIISH MASALASINING
PSIXOLOGIYADA O‘RGANILISHI DOLZARB MUAMMO SIFATIDA***Shaismatova Nadira Abduvajitovna**Toshkent viloyati Angren shahar 29- maktab amaliyotchi psixologi*

Annotatsiya: Maqolada bugungi muhim va global sharoitda suitsid muammosi va o‘smirlar hayotidagi o‘rni yuzasidan, dunyo va yurtimiz olimlari tomonidan olib borilgan qator tadqiqotlar va ularning natijalari yuzasidan ishlab chiqilgan ilmiy xulosalar tahlil qilingan bo‘lib, qo‘lga kiritilgan ilmiy va empirik natijalar atroflicha tahlil etilgan va muallif qarashlari bilan boyitilgan.

Kalit so‘zlar: suitsid, jamiyat, depressiya, krizis, affekt, psixologik ta’sir, voyaga yetmagan, o‘zgarish, diniy qarashlar, xalqlar tarixi, psixologik hodisa, umidsizlik, kasallik, o‘lim.

KIRISH: Hozirgi vaqtda zamonaviy jamiyatda sodir bo‘layotgan o‘zgarishlar insoniyat uchun nafaqat tezlashtirilgan o‘zgarishlar sur‘atiga ko‘nikish, balki o‘zgaruvchan ijtimoiy hayotga moslashish qobiliyati muammosini ham qo‘ymoqda. Albatta, jamiyatdagi mavjudlik va hayot muayyan bilimlarni talab qiladi. Va bu bilim tug‘ma emas, balki inson hayoti jarayonida orttirilgan. Shunday qilib, biologik shaxsdan o‘rganish jarayonida o‘smir asta-sekin ijtimoiy mavjudotga aylanadi va olimlar bu jarayonni sotsializatsiya deb atashadi. Biroq, inson hayotining har qanday sohasida sodir bo‘layotgan o‘zgarishlar, shu jumladan jamiyatimizdagi qadriyatlar ierarxiyasidagi tub o‘zgarishlar munosabati bilan sotsializatsiya muammosi yanada keskinlashmoqda va dolzarb bo‘lib bormoqda. Ijtimoiy-iqtisodiy inqiroz aholining eng zaif qatlamlari, birinchi navbatda, yosh avlod, xususan, voyaga yetmagan o‘smirlar ahvolini yomonlashtirdi.

“O‘z joniga qasd qilish” atamasi lotincha “sui” - o‘zini-o‘zi, “caedere” - o‘ldirishdan kelib chiqqan va insonning hayotdan o‘zini-o‘zi mahrum qilish harakati degan ma’noni anglatadi. "O‘z joniga qasd qilish xulq-atvori" atamasi birinchi marta 1947-yilda G.Deshais tomonidan kiritilgan.

E.Dyurkgeym ta’rifiga ko‘ra, (o‘z joniga qasd qilish haqidagi birinchi fundamental ish muallifi): "O‘z joniga qasd qilish bu to‘g‘ridan-to‘g‘ri yoki bilvosita jabrlanuvchining o‘zi tomonidan sodir etilgan o‘limi deb ataydi.

Tadqiqotchilar suitsid fenomenini ko‘pincha psixologik inqiroz haqidagi tasavvurlar bilan bog‘laydilar. Ushbu vaziyatda inqiroz, shaxsning hayotiy o‘ta zarur ehtiyojlarini qondirish yo‘lidagi to‘siqlarga duch kelishi vaziyatida kelib chiqadigan emotsional holat sifatida tushuniladi, ya’ni shunday to‘siqlarki, odam uni o‘zini

oldingi hayotiy tajribasidagi muammolarni hal qilish usullari bilan bartaraf etib olmaydi.

Shunday qilib, psixologik inqiroz, tashqi sharoitlar tomonidan kelib chiqadigan xavf ta'siri ostida yuzaga keladigan (inson psixikasiga) emotsional turg'unlikning ichki buzilishi sifatida ko'riladi.

Hozirda Respublikamizda deviant xulqli, og'ir tarbiyali, suitsidga moyil muammoli o'smir yoshlar bilan maktab psixologi, pedagoglar jamoasi, mahalla qo'mitalari, voyaga yetmaganlar bilan ishlash komissiyalari, bolalar psixologlari ish olib borishmoqda. Professor B.M.Umarovning ta'kidlashicha, 13-17 yosh oralig'ida sodir etilayotgan jinoyatlarning sababiasosan, kattalarning bee'tiborligi, ota-ona va o'qituvchilar bilan o'zarokelishmaslik holati, yoshlarning muqaddam sudlangan shaxslarning salbiy ta'siriga tushib qolish holati, spirtli ichimliklarga, giyohvandlik moddalari kabilarga berilishi oqibatida kelib chiqmoqda.

Psixologik adabiyotlarda o'smirlarning 11-15 yoshgacha bo'lgan davri jinsiy yetilish, faol jismoniy o'sish, shaxs sifatida shaklanish davri deb sifatlanadi. Ayni shu davrda insonlarning fe'li, ijtimoiy munosabatlari shakllanib, odamlarga va atrof voqealikka bo'lgan munosabatlari ham yaqqol ko'zga tashlana boshlaydi.

B.M.Umarovning "Suitsidologiya" nomli o'quv qo'llanmasida O'zbekiston sharoitida o'smirlarning o'z joniga qasd qilishning ijtimoiy-psixologik jihatlari o'rganilgan. Unga ko'ra turli yoshlarda suitsid dinamikasi, motivlari gender jihatdan tahlil qilingan.

O'zbekistonda ilk marotaba Bosh prokuratura tinglovchilari uchun I.I.Maxmudov, B.M.Botirov, E.N.Sattorov, S.A.Axundjanovalar tomonidan "Suitsidologik dalillarga psixologik yondashuv (Qoraqalpog'iston va Xorazm xududlari misolida)" nomli o'quv qo'llanmasi nashr ettirilgan. Mazkur qo'llanmadan prokuratura xodimlari o'z kasbiy faoliyatida o'z joniga qasd qilish mohiyatini psixologik tushunishda samarali foydalanishlari mumkin.

G.A.Qarshiboeva o'z tadqiqotlarida Jizzax va Namangan viloyatlari ma'lumotlaridan kelib chiqib, o'z joniga qasd qilishning viloyat (shahar, qishloq), jinsi (erkak, ayol), yoshi (maktab o'quvchilari, kattalar), ta'limiy, oilaviy, ijtimoiy-iqtisodiy, demografik xususiyatlarini ilmiy jihatdan tahlil qilgan.

N.J.Xodjaevaning tadqiqotlarida o'z joniga qasd qilishning tibbiy, klinik, epidemiologik jihatlari ochib berilgan. U o'z tadqiqotlari natijasida O'zbekistonda o'z joniga qasd qilishning oldini olish maqsadida aholiga psixiatriya yordamini takomillashtirish uchun asos bo'lgan qimmatli natijalarga erishildi.

G.B.Shoumarov, N.A.Sog'inov, U.D.Qodirov va Z.D.Palvanovalar tomonidan suitsid mavzusi bo'yicha amaliy tavsiyalar shakllantirilgan o'quv qo'llanma chop ettirilgan. Jumladan, G.Z.Tojiboeva tomonidan maktab psixologining nizoli vaziyatlardagi psixokorreksion faoliyati xususiyatlari o'rganilgan va ta'lim-tarbiya jarayonida

o‘smirlar o‘rtasidagi shaxslararo nizolar o‘quvchilar va o‘quv guruhlariga ham salbiy, ham ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi. Shu munosabat bilan maktab psixologlarining o‘smirlar o‘rtasidagi shaxslararo nizolar sharoitidagi ishi shaxslararo nizoning shaxslilikni rivojlantiruvchi salohiyatini maksimal amalga oshirishga va uning salbiy oqibatlarini yuzaga kelishi ehtimolini kamaytirishga yo‘naltirilishi kerak deb xulosa qilingan.

Y.K.Normetova tomonidan sog‘liqni saqlash tizimida psixologik xizmat faoliyatini tashkil etishning o‘ziga xos xususiyatlari tadqiq qilinib, bemorlar sog‘ayishida, shifokorlarning faoliyatida ijtimoiy-psixologik xizmatning o‘rni keng yoritib berilgan. Aholi o‘rtasida psixologik bilimlar targ‘ibotini yo‘lga qo‘yish sog‘liqni saqlash tizimida psixologik xizmatni tashkil etishning muhim elementlaridan biri bo‘lib, odamning psixologik xizmat muassasalariga o‘z vaqtida murojaat qilishlariga zamin hozirlaydi va ularni kasallik ta‘sirida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan bir qator noxush psixologik holatlarni o‘z vaqtida aniqlash hamda davolash imkoniyatini beradi degan xulosalar chiqarilgan.

F.Rasulova tomonidan o‘smirlarda agressiv xulq-atvor namoyon bo‘lishining psixologik xususiyatlari o‘rganilib, agressiyaga moyil o‘smirlar xulq-atvorini psixoprofilaktika qilish va psixokorreksiyalash maqsadida ota-onalar, pedagoglar va psixologlar hamkorlikda samarali ish olib borishining algoritmi ishlab chiqilgan.

G.I.Sattorova tomonidan ilk o‘spirinlar irodaviy sifatlarini psixodiagnostika qilish va psixokorreksiyalash jarayonini takomillashtirish yuzasidan tadqiqotlar olib borilgan. Muallif psixologdar tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish kurslarida iroda diagnostikasiga bag‘ishlangan o‘quv-mashg‘ulot blokini yo‘lga ko‘yish muhimligini e‘tirof etgan.

Mazkur tadqiqotchilar suitsid bo‘yicha bir qancha ilmiy tadqiqotlarni olib borgan bo‘lsalarda, aynan deviant xulq-atvorli o‘smirlarda suitsidial xulq-atvorni kelib chiqishi va profilaktikasi bo‘yicha konkret ilmiy tadqiqotlar olib borilmagan.

Shunday qilib, o‘zini o‘ldirish barcha tadqiqotchilar tomonidan shaxsning nizolarni kechirish sharoitidagi ijtimoiy psixologik dezadaptatsiyasi oqibati sifatida qaralgan. Bunda suitsid o‘zida shaxsning favqulotda vaziyatlardagi xulq-atvorining variantlaridan birini namoyon etadi, shu bilan birga vaziyatning suiqaasdga mosligi bilan emas, balki subektning o‘ziga hosliklari, uning hayotiy tajribasi, intellekti, ichki shaxsiy aloqalarning mustahkamligi bilan aniqlanadi.

Xulosa: Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, suitsidial holatlar uchrashi, ularni ijtimoiylashuvi jarayonida ma‘naviy-axloqiy qadriyatlarining buzilishi singari salbiy tendensiyalar, muhim hayotiy ahamiyatga ega tushunchalarning noto‘g‘ri idrok etilishi natijasida vujudga keladigan stixiyali ijtimoiylashuv, shaxslarning o‘zini namoyon qilishga intilishi bilan bog‘liq ravishda shakllanadigan deviant xulq-atvor, dezadaptatsiya kabi sifatlarni rivojlanishi uchun xizmat qilishi mumkin.

Nazorat ob'ektlarida esa mazkur omilga nisbatan adekvatlilik va noadekvatlilik ko'rsatkichlari orasida salmoqli tafovutlar sezilmadi. Umuman, deviant xulq-atvorli o'smirlarda suitsidal holatlarni oldini olishga qaratilgan psixoprofilaktik va psixokorreksion ishlarning olib borilishi ularning ijtimoiy-psixologik taraqqiyotni ta'minlashga xizmat qilar ekan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI:

1. Maxmudova Z.M., Olimov L.Ya. Social Psychological Characteristics Of Psychological Defenses Manifested In Adolescents In Extreme Situations. Вестник интегративной психологии журнал для психологов. Выпуск № 22, 2021 г. С 233-237.
2. Elov Z.S. Causes and analysis of suicidal thoughts among adolescents. EPRA International Journal of Research and Development (IJRD). Volume: 6 | Issue: 11 | November 2021 75-76
3. Elov Z.S. Conditions and the reasons of cases of the suicide among the staff of law-enforcement bodies. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol 5 2017
4. Elov Z.S. Psychological influence of speech disorders and the causes that cause them on the child's psyche. Academia globe: inderscience research volume: 3, issue 1, january-2022 39-42